

JELKA VINCE-PALLUA
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

APSYRTIDES – FORTIS NA STAZAMA ARGONAUTA PREMA EUROPSKOJ ETNOLOGIJI/ANTROPOLOGIJI

Otoci Cres i Lošinj, smatra autorica, imali su u razvoju europske etnologije/antropologije važnije mjesto od drugih jadranskih otoka. Na temelju analize prve Fortisove knjige, *Saggio d' Osservazioni sopra l' isola di Cherso ed Osero d'Alberto Fortis* (Venezia, 1771), može se vidjeti kako upravo ovdje Fortis sazrijeva politički, prestaje biti samo putnikom i prirodoslovcem i zanima se za život otočana i njihovu tradicijsku kulturu. U knjizi su anticipirani zameci etnološke misli kao npr. pojam "običaj", "tradicija", "zloporaba tradicije", "kulturni relativizam". Pokazuje se da se "otkriće Morlaka" može ustanoviti upravo u *Saggiu*, knjizi objavljenoj tri godine prije knjige *Viaggio in Dalmazia*. Autorica analitički "iščitava" Fortisovo djelo, kritički ga smještajući u okvire njegovih ranih istraživanja, ali i rađanja europske etnologije u 18. stoljeću nakon "otkrića" Dalmacije, ovdje поближе Kvarnerskih otoka.

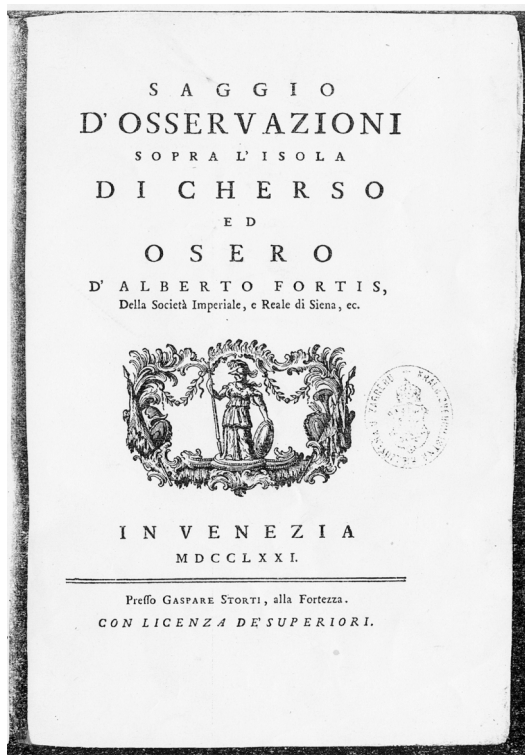
Ključne riječi: Dalmacija, 18. stoljeće, Jadran; Cres, Lošinj, putopis, Alberto Fortis, Morlaci, povijest hrvatske i europske etnologije/antropologije

Poznato je da se u antičko doba cresko-lošinjsko otočje nazivalo imenom nastalim od mitske predaje o Argonautima, starogrčkim pomorcima, koji su s ukradenim zlatnim runom kolhidskoga kralja brodom Argo dospjeli na sjeverni Jadran. Glavna protagonistica mita je Medeja, kraljeva kći, koja je rasjekla udove rođenoga brata Apsirta, pobacala ih u more pa su iz njih nastali Apsirtovi otoci – Apsyrtides. Znano je također da su prije prokopa osorske prevlake otoci Cres i Lošinj bili jedan otok, koji se u dokumentima spominje zajedničkim imenom – Apsyrtides.

U ovome se prilogu ne mogu vratiti u tako davna mitska vremena, ali se mogu vratiti preko dvjesta godina unatrag, točno 235 godina, kako bih nam približila Fortisov pogled na Cres i Lošinj potkraj 18. stoljeća u njegovoj

prvoj putopisnoj knjizi tiskanoj u Veneciji 1771. godine – *Saggio d' Osservazioni sopra l' isola di Cherso ed Osero d'Alberto Fortis*.¹

Riječ je, naime, o prvoj Fortisovoj, još uvijek neprevedenoj i vjerojatno zato zanemarenoj knjizi objavljenoj tri godine prije njegova nadaleko poznatog i na više jezika prevedenog i često citiranog djela *Viaggio in Dalmazia*² iz 1774. godine. *Saggio* je knjiga koncipirana u osamnaest manjih poglavlja, u kojima taj svestrani istraživač obuhvaća mnogo pitanja iz arheologije, epigrafije, etimologije, povijesti, etnologije, demografije, ekonomije, mineralogije itd. Knjiga završava Fortisovim prijevodom *Pjesme o Milošu Kobiliću i Vuku Brankoviću*, a sadrži i kartu otoka Cresa i Lošinja koju je Fortis sam nacrtao.

Saggio d' Osservazioni sopra l' isola di Cherso ed Osero d'Alberto Fortis
Rasprava opažanja o otocima Cresu i Osoru Alberta Fortisa
(Venezia, 1771.)

¹ Knjiga se čuva u trezoru Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod inventarnim brojem R VI – 8 – 159.

² U tekstu se ponekad obje knjige navode u skraćenu obliku – *Saggio* i *Viaggio*.

Već na samome početku knjige (str. 13.) možemo utvrditi da je Fortisu spomenuta priča o nastanku Cresa i Lošinja poznata. I ne samo da mu je poznat taj mit, nego analizira etimologiju naziva Apsyrtides. On to otočje naziva Cherso ed Osero, nazivajući otok Lošinj po gradu Osoru na Cresu. Njemu je, dakle, naziv *Osero* sinonim za otok Lošinj.

Pokušat ću, međutim, iznijeti još jednu sasvim drukčiju perspektivu koja se može analitički "iščitati" iz Fortisova djela, a koja je posebno važna za etnologue i za nastanak europske etnologije i antropologije. Jer, upravo se u ovome djelu iz davne 1771. godine može pratiti kako Fortisovo prvobitno geološko, mineraloško-paleontološko zanimanje prerasta u, rekli bismo, etnološko-antropološki interes koji će ga kasnije dovesti i do Morlaka, toliko spominjanih i u hrvatskoj i u europskoj znanosti. Vidjet ćemo da upravo ovdje – na otocima Cresu i Lošinju, Fortis prestaje biti isključivo "viaggiatore naturalista", putnik prirodoslovac, kako sam sebe naziva, u potrazi za fosilima, mineralima, travama, školjkama i kukcima. Za boravka na tim otocima Fortis sazrijeva politički, prestaje biti samo neutralnim promatračem, i zanima se za prilike i način života otočana, za njihovu tradicijsku kulturu. Svi će politički, gospodarski i povijesni dojmovi s toga puta utjecati na motive kasnijih "argonautskih istraživačkih pothvata po Dalmaciji" i morem i kopnom ili, drukčije rečeno, na nastanak i nastavak njegova daljnjeg zanimanja za ove krajeve koji će ga, konačno, dovesti na put po Dalmaciji i do *Puti po Dalmaciji*, njegova najpoznatijega djela.³ Izdvojit ću ovdje samo jednu rečenicu koja zorno ilustrira Fortisov prijelaz s prvotnog zanimanja za fosile, minerale, biljke i životinje na žarki interes za ljude, stanovnike ovog nesretnog kraja (*infelice paese*) kojima bi, kako je naglasio, mletačke vlasti trebale pružiti očinsku ruku, tj. poboljšati im uvjete života. Fortis se nada "da nije daleko vrijeme kada će se vlast okrenuti dobrobiti ojađenih naroda, pružajući očinsku ruku spasu tog nesretnog kraja. Te crkvene prihode sigurno bi najsvetije bilo namijeniti boljitku naroda kojemu s punim pravom pripadaju".⁴

Spomenutu prvu knjigu iz 1771. Fortis je skromno nazvao *Rasprava opažanja o otocima Cresu i Osoru (Saggio d' osservazioni sopra l' isola di Cherso ed Osero)*. No, unatoč toj skromnosti i činjenici da je knjiga o Cresu i Lošinju zasnovana kao mineraloška i paleontološka studija, ona je prerasla u studiju o stanovništvu ovih otoka, o narodnoj, usmenoj književnosti, o

³ O Juliju Bajamontiju, koji je često pratio Fortisa na njegovim putovanjima po Dalmaciji i bitno mu u tome pomogao, pisala sam u zborniku posvećenom tom polihistoru (Vince-Pallua 1996).

⁴ "... che non sia molto lontano quel tempo, in cui la Sovrana Podestà si rivolga a beneficio de' popoli afflitti, porgendo una mano paterna alla redenzione di quell' infelice paese. L' uso di queste sacre rendite sarebbe per certo applicato santissimamente a vantaggio del popolo, cui appartiene di vero diritto!" (Fortis 1771:37).

Ovaj je citat, kao i ostale citate u članku, s talijanskoga izvornika prevela autorica.

narodnom jeziku i pismu te, što je za nas osobito važno, o tradicijskoj kulturi i načinu života.

Treba odmah ustanoviti da Fortisovo putovanje na Cres i Lošinj, na kojemu je proveo samo četrnaest dana, nije tako poznato kao njegova kasnija putovanja po Dalmaciji i njezinu zaleđu te da se ono ne bi, možda, moglo nazvati tako slikovitim i zanimljivim kao što je to europskoj javnosti "otkriće Morlaka" u njegovoj sljedećoj knjizi *Viaggio in Dalmazia*.

Osim što spominje buru s "Montagne della Morlacchia", dakle s "Morlačkih brda" (znamo da je riječ o Velebitu, čiji se morski kanal nazivao Morlački kanal), Fortis izravno govori o Morlacima, apostrofirajući ih u X. poglavlju naslovljenom *Animali*. Ovdje, naravno, Fortis ne naziva životinjama Morlake, kako bi se to u prvi mah moglo učiniti, nego govori o tome kako Morlaci kradu otočanima životinje. Fortis bilježi da se "Lopovi Morlaci, osobito oni iz istarskih mjesta Rakalj, Krnica, Medulin i Valtura, prečesto običavaju iskrcavati na otok, odnoseći što više životinja svih vrsta, redovito pred očima samih pastira, koji nemaju dovoljno snage suprotstaviti se naoružanim razbojnicima".⁵

Dovoljno se sjetiti opisa Morlaka iz *Viaggio in Dalmazia*, naročito priloga o hajduku Sočivici, i shvatiti da je Fortis već u svojoj prvoj knjizi 'otkrio' jedno od ključnih morlačkih obilježja – običaj hajdučije, krađe, ovdje životinja, koje valja priskrbiti za život.⁶ U ovom, dakle, djelu Fortis prvi put progovara o Morlacima, kojima će kasnije posvetiti čitavo opširno poglavlje svoga *Viaggia – O običajima Morlaka*, nakon susreta s njima u dalmatinskom zaleđu.

Zanimljivo je, međutim, da je u djelu o otocima Cresu i Lošinju anticipiran pojam običaja, "costumi", kojima će se Fortis poslije baviti u *Viaggiu*, pojam koji će postati jednim od ključnih u znanostima koje će se tek roditi – etnologiji i antropologiji. Ovdje, naime, Fortis govori o 'običajima' (*costumi*) riba u Jadranu na njihovim putovanjima – "... i u moru postoje običaji jednaki životinjama na zemlji i treba iz godine u godinu pratiti iseljavanje i vrlo neobične seobe".⁷

Govoreći o ribama, autor kao da govori o običajima i seobama ljudi, običajima o kojima će naširoko progovoriti u spomenutom poglavlju knjige

⁵ "I ladri Morlacchi, e segnatamente quelli delle Colonie Istriane Castelnovo, Carnizza, Medolino, ed Altura, usano fare pur troppo spesso degli sbarchi sull' Isola, e portano seco quanti più animali d'ogni spezie possono raccogliere, pell' ordinario sotto gli occhi medesimi de' custodi, che non ànno forse bastevoli per opporsi a' malandrini armati" (Fortis 1771:73, 74).

⁶ O hajdučiji kao morlačkom 'zanatu', 'profesiji', jednom od brojnih mehanizama prilagodbe i preživljavanja, već sam pisala u sklopu ekohistorijske teorijske misli (Vince-Pallua 2003).

⁷ "... anche sotto l' acque del mare v' anno de' costumi analoghi a quelli degli animali da terra, e vi deggiono seguire d' anno in anno dell' emigrazione, e pellegrinaggi molto curiosi" (Fortis 1771:76).

Viaggio in Dalmazia. Fascinacija Europe egzotičnim i primitivnim običajima Morlaka, sustavno i vrlo slikovito prikazanima u tom poglavlju, upravo je na temelju te etnološke kategorije izdvojila Morlake kao poseban narod.

Nama je etnologima poznato mišljenje da je, upotrijebit ću izraz koji se često slikovito upotrebljava, etnologija "nikla u krilu filologije". Čitajući ovu knjigu odmah ćemo uočiti da se Fortis posebno zanimao za etimologiju svih mogućih pojmova i riječi s kojima se na svojem putovanju po ovim otocima susreo. U Fortisovo doba slavenska filologija još nije još bila zasnovana kao znanost, kao, uostalom, ni etnologija. U tom svjetlu valja promotriti krajnje smione i često neuspjele pokušaje tumačenja etimološkog podrijetla mnogih izraza. On upada u istu zamku kao i ostali onodobni stručnjaci o jedinstvenom slavenskom jeziku koji se govori od Jadrana do Tihog oceana.⁸ Tumači da je slavenski jezik (la lingua Slavica) najrašireniji od svih europskih jezika, da se govori od Kranjske do krajnjih granica Ruskoga carstva (ubrajajući u slavenski i albanski) te da tim jezikom govori narod s Cresa i Lošinja. Fortis nadalje, nerijetko netočno, kao grčke tumači mnoge riječi i fraze (str. 44.) – npr. *daiite mi malo piti*, smatra on, izravno je srodno (stretta parentela) grčkomu *dote moi mallon pinein*. Isto tako etimologiju riječi siromah povezuje s grčkim ἶρος (*iros*), što također pokazuje da je Fortis čovjek svoga doba, obilježen divljenjem prema antici i svemu antičkomu. I izvođenje etimologije naziva za otok Cres, *Crepsa* i otok Krk, *Curicta*, danas zvuči naivno. Za Fortisa je, naime, naziv Cres (str. 14.) nastao od *crepsa*, koje dolazi od *crapsa*, što mu na slavenskome znači krađa (*rapina, ruberia*), dok naziv za Krk, *Curicta* dolazi od slavenske riječi *coritta* – valov, korito za svinje. Etimologiju grada Osora izvodi na temelju izraza "jezero" iz skitskih jezika, a kao potvrdu navodi mjestašce na vrhu Kamčatke koje se zove Osero (što je samo današnji ruski naziv za jezero - ozero).

Fortis se okušava i u širokopoteznim etničkim poveznicama kad govori o odjeći Cresana, koji su dosta dobro obučeni, nisu odrpani ili prljavi kao u mnogim obližnjim mjestima. Ta je odjeća pretežno od grubog crnog sukna kakvo su običavali nositi gotovo svi Iliri tijekom dugih stoljeća, pa i Skiti, njihovi šukundjedovi, u krajevima koje su osvojili. Od Herodotova doba, nastavlja Fortis, jedan se dio Skita nazivao *Μελανχλαῖνοι*, tj. oni što nose crnu odjeću (Fortis 1771:42-43)⁹.

Iz ove Fortisove knjige saznajemo i o čvrstim ženama koje nose vrlo teške terete na glavi ili na leđima, o narodu koji je ovdje pretežno prljav, o

⁸ Poznato je da je admiral Nelson želio zaposliti Fortisa na svojem brodu kao prevoditelja čak do obala Kamčatke.

⁹ "Il popolo di Cherso é ordinariamente assai ben vestito secondo l' uso del paese, non cencioso, o sudicio, come in molti luoghi vicini. Le vesti sono per lo più di rozzo panno traente al nero, come ànno costume di portarle quasi tutti gl' Illiri; usanza ritenuta per molti secoli, e portata dagli Sciti, arcavoli loro, ne' paesi cui invasero. Sin dal tempo d' Erodoto una porzione di Sciti era chiamata *Μελανχλαῖνοι*, cioè portatori di negre vesti" (Fortis 1771:42-43).

crkvicama koje su tako zapuštene da se ne bi razlikovale od staja da nemaju oltar (inače spominje dvjestotinjak crkvice), o kipovima svetaca u tim crkvicama koji su od neobrađena kamena ili od drva bez proporcija i bez vjerne ljudske fizionomije, o djeci koja odmalena rade na polju, čuvaju ovce i idu u ribolov, o ovcama, vinu, smokvama, aromatičnom bilju, o potrebi da se sade kesteni (kao prosvjetitelj i prirodnjak Fortis kasnije piše posebnu raspravu o tim plodovima), o ribolovu u gradu Cresu, gdje je od 3000 stanovnika čak 300 ribara. Upravo je na Cresu Fortis počeo razmišljati o gospodarskoj važnosti ribolova, nastojeći i time, kao i sadnjom kestena za koju se zalaže, pridonijeti boljitku tih otoka.

Još se može nešto otkriti u *Saggiu* što pokazuje da su u njemu već anticipirani elementi koji su Fortisa u *Viaggiu* svrstali u pionire europske folkloristike. Fortis, naime, na nagovor lorda Butea, kao poseban prilog knjizi o Cresu i Lošinju dodaje Kačićevu pjesmu kao da je narodna pjesma¹⁰ – *Canto di Milos Cobilich e di Vuko Brancovich*, kao što to čini i u *Viaggiu* s *Asanaginicom*.

Izdvojit ću odlomak iz *Saggia* koji se može nazvati programatskim traktatom kojim je Fortis želio udovoljiti svojem škotskom meceni, lordu Stuartu od Butea: "Naljutio sam se na ovu zlorabu tradicije¹¹: no ljutnja me napustila nakon što sam pronašao da se na isti način održavaju mnogi čudni i zanimljivi elementi narodnog pjesništva kao i u Vaših škotskih Kelta, osobito među seljacima. Premda nisam pomišljao objaviti bilo koju pjesmu prije nego što uskoro uobličim *Put po Dalmaciji*, to što sam ih pronašao također na otocima Cresu i Osoru (ovdje pod nazivom Osor misli na Lošinj, op. J. V. P.), a i uvjerenost da ću Vam ugoditi, utjecalo je na to da završavam ovo svoje pismo jednom od njih. Nećete u njoj naći veliku snagu mašte, ništa posebno, nikakve puste ukrase: poznavanje čovjeka i karakter naroda je ono što mi se čini najvrednijim – najvjernija povijesna istina."¹²

Fortis, dakle, uvjerava Butea da te pjesme mogu ponuditi i prikazati "karakter naroda" te "najtočniju povijesnu istinu". Slijedeći takav cilj, upravo

¹⁰ Tu je pjesmu kao da je narodna preuzeo od Kačića. Preveo je, ali nije objavio, još dvije Kačićeve pjesme, obje iz kruga o vojvodi Janku. Sve su te tri pjesme po postanku narodne (Bošković-Stulli 1978:231).

¹¹ Ubrzo ćemo vidjeti da Fortis sintagmu "zloraba tradicije" rabi poslije u drugom kontekstu, prenošenju praznovjerica s generacije na generaciju, ali i tamo u negativnom kontekstu.

¹² "Io era in collera con questo abuso di tradizione: ma me la sono lasciata passare; dopo che ò trovato che nello stesso modo si perpetuano molti curiosi, e interessanti pezzi di Poesia Nazionale all' uso de' vostri Celti Scozzesi fra' contadini spezialmente. Quantunque io non pensassi di pubblicarne veruno prima di dar forma al *Viaggio della Dalmazia* fatto testè, l' averne trovato anche sull' Isola di Cherso ed Osero, e la sicurezza di farvi cosa grata fa ch' io chiuda questa mia lettera con uno di essi. Voi non vi troverete gran forza di fantasia, niente di maraviglioso, non vani ornamenti: cognizione dell' uomo, e carattere di nazione, e ciò che mi sembra più pregevole, esattissima verità storica" (Fortis 1771:161).

mu tom pjesmom želi ugoditi.¹³ Naime, Fortis pjesmom o Milošu Kobiliću i Vuku Brankoviću Buteu želi potvrditi kako pjesme mogu biti odraz neprijeporne povijesne istine, baš onako kako su to pjesme škotskoga barda Ossiana, koje je pronašao Machpherson. Drugim riječima, pjesma bi trebala biti povijesni izvor, a to je upravo ono što je taj škotski mecena htio čuti i dobiti. A konačno, platio je Fortisu put u te krajeve.

Mnoštvo etnoloških podataka o raznoraznim vjerovanjima donosi Fortis tek u dodatku na kraju knjige (str. 147.-161.), koji je posvećen engleskom plemiću Symonds "Al Signor Giovanni Symonds, gentiluomo inglese". Fortis ga izvješćuje o "šokantnim lakovjernostima i praznovjericama" (*le sciocche credulità e le superstizioni*) ljudi s ovog prostora. Na prvome su mjestu *vampiri* nazvani *bils*, prema čemu *imbilsato* označava mršavog čovjeka koji izgleda kao da mu je isisana krv. Brojne su priče o vješticama i vješcima (*streghe e stregoni*) koji pritišću prsa, onemogućujući disanje progonjenim osobama. *Mora* sisa prsa muškarcima, a isto to radi i djeci kao crna mačka, zbog čega ljudi novorođenče čuvaju 40 dana kako mu ne bi naudila. *Marckodlaci* su starci s mrkim, ostrim pogledom i posebno mrze djecu. *Chersnik* (riječ je o krsnicima), pak, može poništiti štetu koju nanose mrkodlaci, ali se moraju udružiti jer jedan krsnik sam nema dovoljnu moć.

Evo pregnantna Fortisova komentara lordu Buteu, u kojemu dva puta uzastopce razmišlja gotovo etnološki o pojmu "tradicija" – o prenošenju tradicijske kulture i o njezinoj, kako kaže, zloporabi: "Možete zamisliti da ta praznovjerja žive samo u najglupljem puku i na selu, gdje se tisuće pričica prenose predajom s oca na sina. Bio sam ljut na tu zloporabu tradicije."¹⁴ Fortis, dakle, ističe da ta praznovjerja poznaje i u njih vjeruje samo najgluplji

¹³ Koliko Fortis želi ugoditi lordu Buteu i odati mu pohvalu, kako je to u ono doba uobičajeno u zahvalama mecenama, ilustrira i kraći izvadak na samom početku knjige naslovljen "A sua eccellenza Mylord Giovanni Stuart, Conte di Bute: Era già Vostro questo libro nascendo sotto gli auspici di quel benefico Genio, che vi spinge a promuovere ne' più generosi modi gli avanzamenti dell' Arti, delle Scienze tutte, e quelli della Storia Naturale con distinta predilezione. La dotta curiosità, e la munificenza Vostra che oggimai per tutta l' Europa colta é famosa, mi fece varcare l' Adriatico per andar a riconoscere quanto vi fosse di vero nelle meraviglie, che si dicevano dell' estensione delle ossa fossili, nell' Isole della Liburnia, e pelle coste della Dalmazia..." (dvije uvodne stranice prije stranice broj 1).

"Njegovoj preuzvišenosti, Mylordu Giovanniju Stuartu, grofu od Butea: Već se ova Vaša knjiga radala pod pokroviteljstvom dobrotvornog duha koji Vas potiče da s osobitom predanošću najvelikodušnije promičete napredak umjetnosti, svih znanosti i prirodopisa. Vaša učena radoznalost i darežljivost, poznata danas u čitavoj kulturnoj Europi, potakla me da prijeđem Jadran kako bih utvrdio koliko je istine u zanimljivim pričama o raširenosti fosilnih kosti na otocima u Liburniji i na obalama Dalmacije."

¹⁴ "Potete ben pensare, che queste superstizioni non albergano che colla plebe più stupida, e alla campagna, dove mille storielle atte a mantenerle passano tradizionalmente di padre in figlio. Io era in collera con questo abuso di tradizione" (Fortis 1771:160-161).

prosti narod (*plebe più stupida*)¹⁵ na selu, gdje mnogo takvih pričica prelazi predajom s oca na sina (*passano tradizionalmente di padre in figlio*). Fortis pritom rabi i izraz zloraba tradicije¹⁶ (*abuso di tradizione*). Ta ga je zloraba jako naljutila i, govoreći nekoliko stranica prije o praznovjericama, smatra da bi otočani u poimanju praznovjerica trebali slijediti primjer nekog obrazovanog mještana "kao što je u kulturnim gradovima (*nelle capitali colte* – str. 157.)",¹⁷ iz čega možemo iščitati Fortisov prosvjetiteljski ton.

Fortis te svoje prvotne stavove s putovanja na Cres i Lošinj uvelike mijenja u *Viaggiu* nakon što se u dalmatinskom zaleđu upoznao s Morlacima, nerijetko oduševljen njihovom iskonskom srdačnošću, jednostavnošću, običajima i načinom života, pa i praznovjericama još neobičnijima od ovih nad kojima se zgraža na Cresu i Lošinju. U *Viaggiu* Fortis više ne govori o potrebi da im mijenja način života, ne nudi im obrazovanje i ugledanje u primjere kulturnih gradova, drugim riječima, ne nastoji ih civilizirati. Fortis, čini se, u kasnijem djelu sazrijeva antropološki, 'popuštajući' u nakani mijenjanja, popravljanja i kultiviranja 'čitavoga svijeta', u isticanju, mogli bismo je nazvati, implicitne antropološke opreke kultura-nekultura, civilizirano-necivilizirano, anticipirajući još jedan kasnije koncipiran etnološko-antropološki pojam – pojam kulturnog relativizma. Ili, drukčije rečeno, Fortis je u *Saggiu* usmjeren daleko više prosvjetiteljski, dok u *Viaggiu*, promatrajući "dobre divljake", Morlake, u tome postupno popušta kročeći sve više u romantizam.¹⁸

Kad je riječ o romantizmu, treba istaknuti da je Fortis otputovao na Cres i Lošinj kako bi promatrao prirodna obilježja, ali i krajeve i ljude, upravo ono što, primjerice, Rousseau i Montesquieu, poznati predstavnici romantizma, nisu učinili kada su pisali o "divljim" stanovnicima Kariba ili Perzije, dakle o krajevima u kojima nisu nikad bili, nego su po njima putovali samo imaginarno.

Fortis, treba to osvijestiti, za Europu egzotične Morlake ipak i sam uspoređuje s egzotičnim Tatarima i Hotentotima. Suprotno njemu, sjetimo se,

¹⁵ Fortis distinktivno koristi izraz *plebe/plebs* za običan, prost narod, jedan od naziva koji se razlikovno rabi i u etnološkim tekstovima.

¹⁶ Ovakav se kritički izraz odnosi očito, na Fortisov vrijednosni sud o lošem utjecaju i pogubnim posljedicama koje takve praznovjerice mogu prouzročiti neobrazovanom, prostom puku koji ih smatra istinitima.

¹⁷ "Mi terrei fortunato se l' esempio d' un sì dotto Concittadino conducesse agli studi quegl' Isolani. Il popolo, che v' è pieno di superstizioni, profiterrebbe della filosofia de' pochi, come si vede accadere nelle capitali colte" (Fortis 1771:157).

"Smatrao bih se sretnim kad bih primjer takvog učenog sugrađanina naveo te otočane na učenje. Filozofija malobrojnih, kao što je to u kulturnim prijestolnicima, bila bi korisna i blagodatna narodu koji je pun praznovjerica."

¹⁸ O morlakizmu između prosvjetiteljstva i romantizma s posebnim naglaskom na europskog "Drugog", pisala je V. Gulin (1997).

insajder iz ove sredine, domaći sin, Sinjanin Ivan Lovrić, koji je vrlo brzo, pa i mladenački impulzivno, odgovorio Fortisu vlastitom knjigom *Bilješke o putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa*,¹⁹ morlačke je običaje uspoređivao s onima iz antičkoga svijeta. Time se bitno razlikovao od Fortisa, uvrstivši svoj kraj, Dalmaciju i njezino zaleđe, nesumnjivo u europski kulturni krug. No, svidjelo se to Lovriću ili ne, za Europu je Dalmacija ipak bila europski "Drugi", neeuropska civilizacijska cjelina. Unutar Starog kontinenta, Europe, pronađeni su barbari, primitivni Drugi, nalik onim izvaneuropskim Drugima, pa bili to Perzijanci, Karibljani, Tatari, Hotentoti – ili Morlaci. A Morlaci su bili bliže. Fortis je dolazeći iz Padove samo morao prijeći Jadran i udariti, doduše uz ciljanu pomoć škotskih i engleskih mecena, jadranske temelje europskoj etnologiji. Jadran je tako postao razdjelnicom između "mi" i "oni", između Zapada i Istoka.²⁰

No, osim što je bio predmetom ovakve mentalne kartografije vođene civilizacijskim i antropološkim mjerilima, valja se sjetiti da je Jadran postao važnom, središnjom točkom i službene zemljopisne kartografije uz koju je vezano i ime Argonauta, od kojih smo krenuli na početku članka. Naime, otac Marco Vincenzo Coronelli, dobro poznati službeni kartograf Mletačke Republike, osnovao je prvo društvo geografa na svijetu, nazvavši ga Argonauti. Na njegovim kartama *Golfo di Venezia*, dakle upravo Jadran, zauzima središnje, počasno mjesto kao središte Mediterana. Jadranocentrična geografska vizija zasigurno je zemljopisno uvjetovana ali, osim korisnicima karte, takva je vizija službenog kartografa Serenissime imala poslužiti i njezinu naručitelju – Mletačkoj Republici.

Otoci Cres i Lošinj, kako smo vidjeli, imali su u razvoju europske etnologije/antropologije povlaštenije i važnije mjesto od drugih jadranskih otoka. Zbog toga je bilo važno progovoriti o toj još uvijek neprevedenoj i stoga zanemarenoj Fortisovoj knjizi i kritički je smjestiti u okvire Fortisovih istraživanja, njegovih početaka, ali i u okvire rađanja europske etnologije utemeljene u 18. stoljeću nakon "otkrića" Dalmacije. Međutim, kako je iz ovog priloga vidljivo, ta se granica sada pomiče – i prostorno (Kvarnerski otoci)²¹ i vremenski.

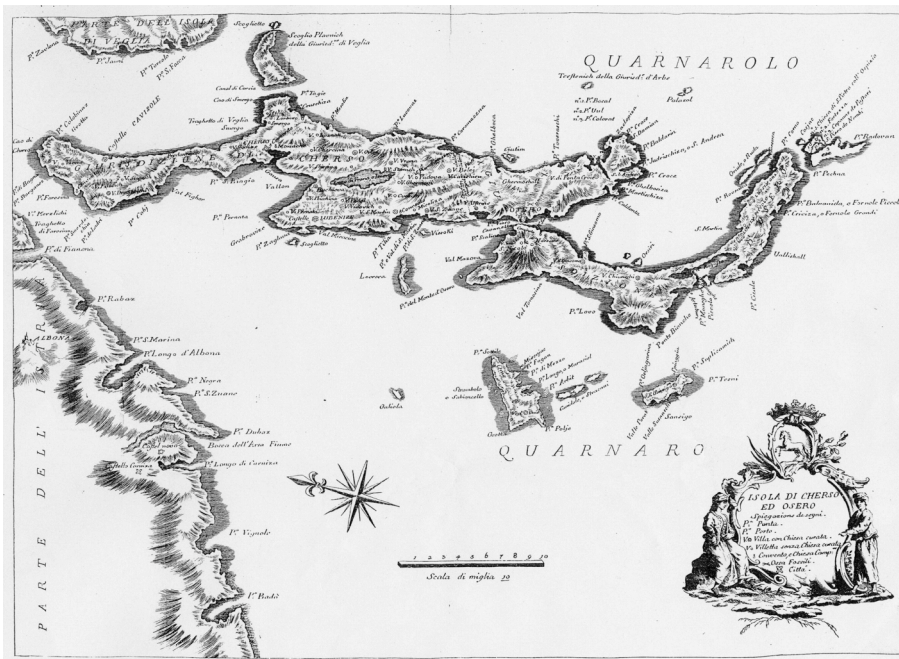
U doba prosvjetiteljstva, kad Jadran postaje osviještenom etnografskom granicom, razdjelnicom koja dijeli Talijane od Slavena, a istodobno i zapadnu od istočne Europe, Jadran je ujedno granica između civilizacije i primitivnih običaja, običaja onih "Drugih", koje je prosvjetiteljstvo "pronašlo" na istočnoj

¹⁹ *Osservazioni di Giovanni Lovrich sopra diversi pezzi del Viaggio in Dalmazia del signor abate Fortis coll' aggiunta della vita di Socivicza*, Venezia, 1776.

²⁰ O tome je eruditski pisao Larry Wolff (Wolf 2001, 2005). Treba posebno istaknuti i Ž. Muljačića koji, osim u brojnim člancima, donosi vrijednu zaokruženu studiju o Albertu Fortisu i njegovim putovanjima po Hrvatskoj i Sloveniji (Muljačić 1996).

²¹ *Quarnarolo, Quarnaro*, kako je Fortis naslovio svoju kartu ovog otočja.

obali Jadrana u običajima Morlaka, a s kojima se Fortis susreo na Cresu već tri godine prije svojih putovanja u Dalmaciju. U mnoštvu primitivnih "Drugih" Morlaci su Europi bili najbliže. Trebalo je samo prijeći Jadran i udariti temelje europskoj etnologiji.

Isola di Cherso ed Osero
Otoci Cres i Lošinj iz Fortisova crtačkoga pera

NAVEDENA LITERATURA

- Bošković-Stulli, Maja. 1978. "Usmena književnost". U *Povijest hrvatske književnosti u sedam knjiga*, 1. *Usmena i pučka književnost*. Zagreb, 7-353, 641-651.
- Fortis, Alberto. 1774/1984. *Put po Dalmaciji (Viaggio in Dalmazia 1774)*. Zagreb: Globus.
- Fortis, Alberto. 1771. *Saggio d' Osservazioni sopra l' isola di Cherso ed Osero d'Alberto Fortis*. Venezia: Gaspare Storti, alla Fortezza.
- Gulin, Valentina. 1997. "Morlacism Between Enlightenment and Romanticism (Identification and Self-Identification of the European Other)". *Narodna umjetnost* 34/1:77-100.

- Lovrić, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Preveo Mihovil Kombol. Zagreb: Zavod Jugoslavenske akademije. (1. talijansko izdanje Venecija 1776.)
- Muljačić, Žarko. 1996. *Putovanja Alberta Fortisa po Hrvatskoj i Sloveniji (1765-1791)*. Književni krug: Split.
- Vince-Pallua, Jelka. 1996. "Julije Bajamonti – etnograf, etnolog?". U *Splitski polihistor Julije Bajamonti*. Ivo Frangeš [et al.], ur. Split: Književni krug Split, 220-231. [Biblioteka Knjiga Mediterana, 15]
- Vince-Pallua, Jelka. 2003. "Ekohistorija morlačkog načina života druge polovice 18. i prve polovice 19. stoljeća na temelju arhivskih istraživanja dalmatinskih izvora pisanih talijanskim jezikom". U *Triplex Confinium (1500-1800)*. Drago Roksandić, Ivan Mimica, Nataša Štefanec i Vinka Glunčić-Bužančić, ur. Split - Zagreb: Književni krug Split - Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 289-302.
- Wolff, Larry. 2001. *Venice and the Slavs – The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Wolff, Larry. 2005. "The Adriatic Origins of European Anthropology". *Chromohs* 10:1-5.

APSYRTIDES – FORTIS ON THE PATHS OF THE ARGONAUTS TOWARDS EUROPEAN ETHNOLOGY/ANTHROPOLOGY

SUMMARY

Of all the Adriatic islands, according to the author, Cres and Lošinj had more important and greater impact on the evolution of European ethnology/anthropology, which is why it is so important to reconsider *Saggio d'Osservazioni sopra l'isola di Cherso ed Osero d'Alberto Fortis*, a book by Fortis not translated as yet, published in Venice in 1771. The paper aims critically to evaluate the position of this book in relation to Fortis' broader work, his beginnings, and also the growth of European ethnology whose foundations were grounded in the "discovery" of Dalmatia, especially of the Kvarner islands, in the middle of the Enlightenment period. It was at that time that the Adriatic transformed itself into a distinct ethnographic entity dividing the Italians from the Slavs and Eastern from Western Europe. Specific examples are analyzed that show how Fortis' original geological, mineralogical and paleontological interests were transformed into an ethnological-anthropological approach. It was this new interest that later led him to the Morlachs, who have been reported on so extensively by Croatian and European scholars. The paper shows how, during his research on the islands Cres and Lošinj, Fortis was no longer exclusively a "viaggiatore naturalista", a travelling naturalist, as he called himself. His political broadening and development became evident. He was no longer merely a passive observer but instead interested himself in the conditions and way of life of the local population. This article tries analytically to "read" this book by Fortis, which is so important for ethnologists and the creation of European ethnology and anthropology. Fortis anticipates the germs of future ethnological concepts such as "custom", "tradition", "misuse of tradition" and "cultural relativism". Even though his journey to Cres and Lošinj ("Saggio") can be tentatively considered as less interesting and famous than

his well known travels in Dalmatia ("Viaggio"), the author attempts to show how the "discovery of the Morlachs" can be anticipated precisely in the "Saggio", predating the famous "Viaggio" by three years. Comparing the two works, the author shows Fortis' "anthropological inversion" where he gradually lessens his impetus to civilize and to "cultivate the whole world", a process that is also mirrored in his gradual transformation from Enlightenment to Romanticism. At that time he was, as was all of Europe, fascinated by the exotic and primitive customs of the Morlachs, who were later recognized as a distinct people precisely on the basis of this ethnological category. The paper shows how the Adriatic was subject to mental cartography based on civilization criteria and those of anthropology, but also shows the importance of the Adriatic as a central point of official geographic cartography and the Adriocentric geographical approach of Coronelli – the official cartographer of the Venetian Republic from which Fortis started off on his journeys.

Key words: Dalmatia, 18th century, Adriatic, island of Cres, island of Lošinj, travel literature, Alberto Fortis, Morlachs, history of Croatian and European ethnology/anthropology